

Euskararen ustezko ahaideak mendez mende

Iván Igartua
JUMI - UPV/EHU

Gasteiz, 2015-02-24
Oihaneder Euskararen Etxea

Helburu nagusiak

- Ahaidetasunari buruzko hipotesi ezberdinak dagokien ordena kronologikoan birpasatzea.
- Haien oinarrian egon diren ideiak edo usteak azaleratzea.
- Hipotesi ezberdinen ahuleziak erakustea, batez ere ikuspegi metodologikotik.
- Metodoek, baita hizkuntzalatitza konparatuan ere, ezartzen dituzten mugen garrantziaz ohartaraztea.

Gai arazotsua: euskararen etorkia

“Le basque a partagé avec le celtique le privilège de faire dire à son sujet d’incomparables extravagances”

Jean-Jacques Ampère (1839),
Unamunok bere tesian aipatua

[Euskarak hizkuntza zeltikoekin partekatu du bere gainean ikaragarriko nabarmenkeriak esan izanaren pribilegioa]

Larry Trask euskalariaren web orria

“I do not want to hear about the following:

Your latest proof that Basque is related to Iberian
/ Etruscan / Pictish / Sumerian / Minoan /
Tibetan / Isthmus Zapotec / Martian

Your discovery that Basque is the secret key to understanding the Ogam
inscriptions / the Phaistos disc / the Easter Island carvings / the
Egyptian Book of the Dead / the Qabbala / the prophecies of
Nostradamus / your PC manual / the movements of the New York Stock
Exchange

Your belief that Basque is the ancestral language of all humankind / a
remnant of the speech of lost Atlantis / the language of the vanished
civilization of Antarctica / evidence of visitors from Proxima Centauri”

Ahaidetasuna frogatzeko tresna

Korrespondentzia fonologiko erregularrak

Hizkuntza₁

Hizkuntza₂

ʃ, ʃ, ʃ

ʒ, ʒ, ʒ

Adibidea:

	<u>Malgaxea</u>	<u>Indonesiera</u>	<u>Samoera</u>	<u>Maoriera</u>
‘luma’	<i><u>v</u>olo</i>	<i><u>b</u>ulu</i>	<i><u>f</u>ulu</i>	<i><u>b</u>uru</i>
‘fruta’	<i><u>v</u>ua</i>	<i><u>b</u>uah</i>	<i><u>f</u>ua</i>	<i><u>h</u>ua</i>
‘berria’	<i><u>v</u>ao</i>	<i><u>b</u>aru</i>	<i><u>f</u>ou</i>	<i><u>h</u>ou</i>

Morfologiaren esanahia

- Paradigmen pisua (beren erregulartasun eta irregulartasunekin)

<u>Latina</u>	<u>Grez. zah.</u>	<u>Sanskritoa</u>	<u>Hitita</u>
<i>sum</i>	<i>eimí</i>	<i>asmi</i>	<i>esmi</i>
<i>es</i>	<i>ei</i>	<i>asi</i>	<i>essi</i>
<i>est</i>	<i>esti</i>	<i>asti</i>	<i>eszi</i>
<i>sumus</i>	<i>esmén</i>	<i>smas</i>	<i>eswani</i>
<i>estis</i>	<i>esté</i>	<i>stha</i>	<i>esteni</i>
<i>sunt</i>	<i>eisí(n)</i>	<i>santi</i>	<i>asanzi</i>

Lotura ziur bakarra: Euskara eta akitaniera

Lergako inskripzioa (K. o. III. mendea)

VMMESA HAR

Akitaniako onomastika

K. o. I-III. mendeak

Egungo euskara

CISON

gizon

SEMBE

seme

ANDERE

andere

NESCATO

neska(to)

VMME, OMBE

ume

BAISOTHAR

HONTHARRIS

cf. Gasteiztar, Bilbotar

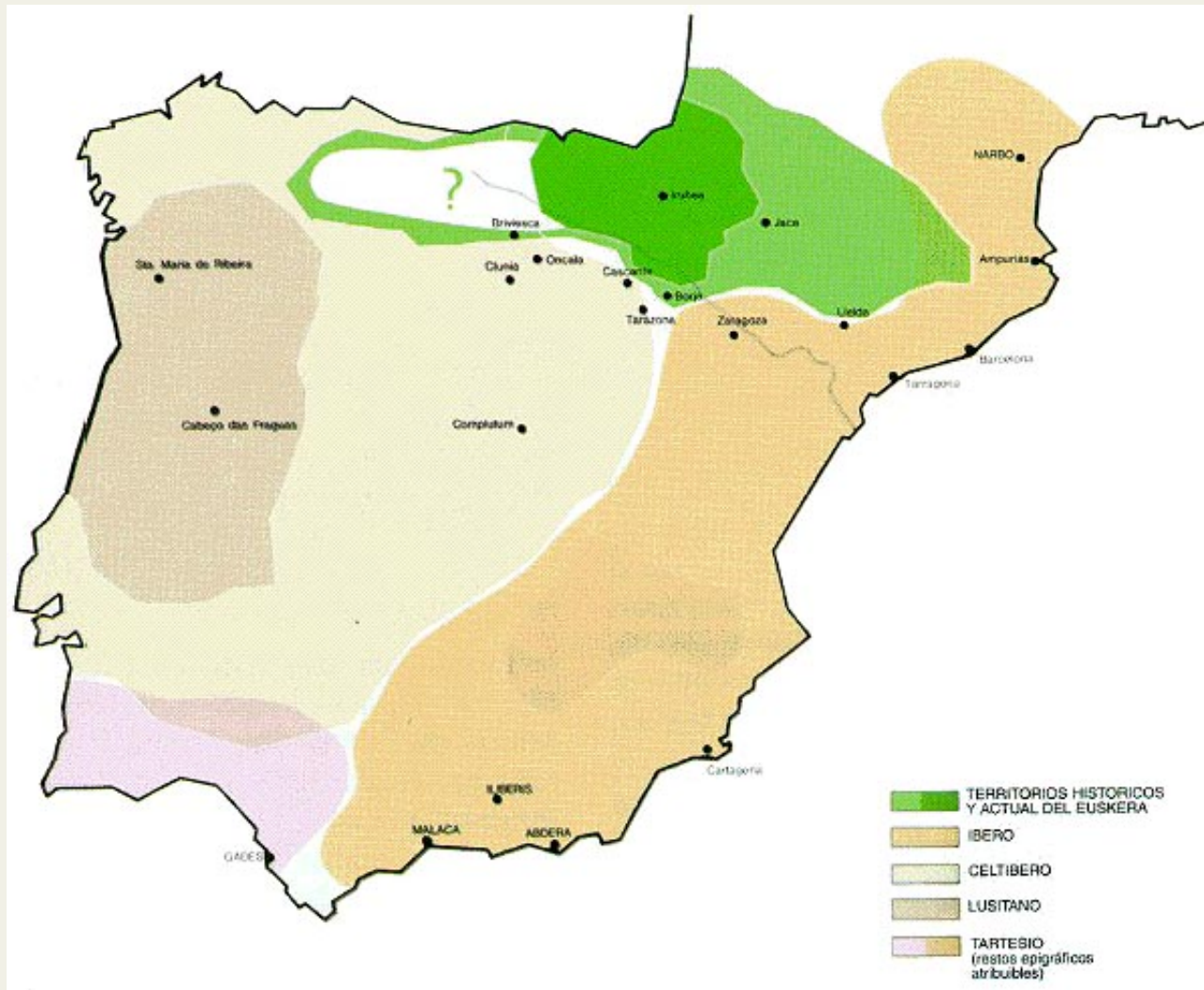
Euskararekin lotu izan diren zenbait hizkuntza

- Hizkuntza kartvelikoak (georgiera)
- Kaukasoko iparraldeko hizkuntzak
- Hizkuntza hamito-semitikoak (berberera)
- Niger-Kongo hizkuntzak (kikuyu, dogon)
- Hizkuntza uralikoak
- Hizkuntza dravidiarrak
- Txinera(k)
- Egiptoera
- Na-dene hizkuntzak (Ameriketan)
- Sumeriera
- Etruskoa
- Minoikoa
- Piktoera
- Hizkuntza zeltikoak
- Europera zaharra
- Hizkuntza siberiarrak (ieniseikoak)
- Hizkuntza austronesioak
- ...

Kronologiari eutsiz

- Euskara eta iberiera (XVI. mendetik)
- Euskara eta hizkuntza zeltikoen arteko lotura (XVIII. mendetik)
- Euskara eta sanskritoa (hizkuntza indoeuroparrak) (XIX. mendea)
- Euskara eta hizkuntza hamito-semitikoak (XIX. mendea)
- Euskara eta hizkuntza kartvelikoak (XIX. mendea)
- Euskara eta europa zaharra (XX.-XXI. mendeak)
- Euskara eta aitzin-indoeuopera (XXI. mendea)

Euskoiberismoa

Euskara eta iberiera: inskripzioak

- J. L. Román del Cerro (1993), *El origen ibérico de la lengua vasca*, Madrid: Aguaclara (cf. Trask 1995: 79-80)

La Serreta I

Eusk.

baSerokeiunbaida

matzer ok(a) un(a) baida

deforme indigestión estrecha bahía

Itzul: ‘la ensenada del canal cuyo cauce es tortuoso’

Euskara eta iberiera: hiztegiak

- A. Arnaiz eta J. Alonso (2011), *Diccionario ibérico-euskera-castellano*, Madrid: Visión Libros.

<u>Iberiera</u>	<u>Euskara</u>	<u>Esanahia</u>
<i>aberi</i>	<i>abere</i>	‘bestia, animal’
<i>achaman</i>	<i>etxe-man</i>	‘autoridad de la casa’
<i>aca-iro</i>	<i>aka-iro</i>	‘difunto podrido’
<i>araguaite</i>	<i>ara-gu-ait</i>	‘tierra de nuestros padres’

Mitxelenaren iritzia (1959, 1968²)

- “El vasco-iberismo a secas, la hipótesis de que el vasco histórico no es sino una forma reciente del ibérico, no se puede sostener” (60)
- “Por otra parte, hay toda una serie de coincidencias –formales, externas, es cierto, puesto que el sentido no nos es accesible– que nos obligan a no abandonar la idea de que puede haber alguna especie de parentesco” (61)

Zenbatzaileak iberieraz eta euskaraz

<u>Iberiera</u>	<u>Euskara</u>
ban	<i>bat</i>
bi(n)	<i>bi</i>
irur	<i>hirur</i>
laur	<i>lau(r)</i>
borste	<i>bost / bortz</i>
sei	<i>sei</i>
sisbi	<i>zazpi</i>
sorse	<i>zortzi</i>
abañ	<i>hamar</i>
oñkei	<i>hogei</i>

(Ferrer i Jané 2009: 470)

Euskara hizkuntza zeltikoa?

- Jean-Baptiste Bullet, *Mémoire sur la langue celtique* (Besançon, 1755-1760)
- Hiztegi zeltikoan milaka euskal hitz (“Ba.” laburdurapean)

BALCH, hardi, fier, altier, fanfaron, rude, âpre, escarpé. B. *Baligant* en vieux François, maussade, impertinent. Voyez l'article précédent; & *Balc*, coupé, est synonyme d'escarpé.

BALCHA, noir. Ba. En comparant ce mot avec *Ban*, qui est le même que *Bal*, on voit que *Bal* a signifié noir. *Baco*, noir en Espagnol; *Bech*, ténèbres en Theuton; *Blacke*, transposition de *Balch*, noir en Anglois. Voyez *Bach*.

BALCHAIR, qui parle arrogamment, avec hauteur, avec orgueil. G. *Balch Air*.

BALCHDER, orgueil, effronterie, impudence, insolence, fafte. G.

BALCHEDD, orgueil. G.

IGEA, côte, colline, montagne. Ba.
IGH, le même qu'*Idb*. I.
IGIAN, sanglotter, sanglot. G.
IGIGN, engin. B.
IGILDV, imposer silence. Ba.

P. S. Pallasen hiztegi eleaniztuna (1786-1789)

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ С Л О В А Р И

ВСѢХЪ ЯЗЫКОВЪ И НАРѢЧІЙ,

собранные

ДЕСНИЦЕЮ ВСЕВЫСОЧАЙШЕЙ ОСОВЫ.

ОТДѢЛЕНІЕ ПЕРЬВОЕ,

содержащее въ себѣ

ЕВРОПЕЙСКІЕ И АЗІАТСКІЕ ЯЗЫКИ.

ЧАСТЬ ВТОРАЯ.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ.

Печтано въ Типографіи у Шнора 1789 года.

LINGUARUM TOTIUS ORBIS V O C A B U L A R I A

comparativa;

AUGUSTISSIMAE

cura collecta.

SECTIONIS PRIMAE,

Linguas Europae et Asiae complexae.

PARS SECUNDA.

PETROPOLI,

Typis Iohannis Caroli Schnoor,

MDCCLXXXIX.

Ekaterina II.a eta Peter Simon Pallas

1	По Славянски -	Муха.	38	По Исландски -	Флаугуръ.
2	— Славяно-Венгерски	Муха.	39	— Шведски -	Флуга.
3	— Иллирийски -	Мура.	40	— Голландски -	Флаѣгъ.
4	— Богемски -	Маужа.	41	— Фризски -	Флаѣгъ.
5	— Сербски -	Муха, Мува.	42	— Липовски -	Мусѣа.
6	— Вендски -	Муха.	43	— Латышски -	Мусша.
7	— Сорабски -	44	— Крипинго -	Ливонски Мусца.
8	— Полабски -	45	— Албански -	Мышь.
9	— Кашубски -	46	— Волошски -	Мускы.
10	— Польски -	Муха.	47	— Венгерски -	Лидъ.
11	— Малороссійски	Муха.	48	— Аварски -
12	— Суздальски -	Муха.	49	— Кубачински -
13	— Кельпски -	50	— Лезгински, рода
14	— Брешански -	Келлѣненъ.		Анцугъ
15	— Басконски -	Зуѣа.	51	— — р. Джаръ -
16	— Ирландски -	Колѣогъ.	52	— — р. Хунзагъ	Неки.
17	— Эрзо-Шотландски	Дезергенъ.	53	— — р. Дидо -
18	— Валски -	Эдногенъ, Гуибдинъ.	54	— Чюхонски -	Кярпѣинень, Керпѣинень, Черпейинъ, Керпейинъ.
19	— Корнвалски -	Гуибенъ.	55	— Эстландски -	Кярбне, Керпейинень.
20	— Еллински -	Мѣа.	56	— Корельски -	Карбѣйис, Кярбѣис.
21	— Ново-Гречески	Минѣа.	57	— Олонецки -	Кербѣйис.
22	— Лапински -	Муска.	58	— Лопарски -	Тѣрокъ.
23	— Италіански -	Моска.	59	— Зырянски -	Гушь.
24	— Неаполишански	Моска.	60	— Пермьски -	Гушь.
25	— Испански -	Моска.	61	— Мордовски -	Карва.
26	— Португальски	Моска.	62	— Мокшански -	Кару.
27	— Романски и Арвие-Французски	Кѣюлите, Моска.	63	— Черемиски -	Ложошь, Юбра.
28	— Ново-Французски	Муше.			
29	— Валлезански -	Моче.			

Eulia euskaraz
eta beste hainbat
hizkuntzatan

Pallas hiztegiaren hitzaurrean

Latinez:

“Quae inter Celticas dialectos *Basconicae* titulo introducta est, non erit confundenda cum Vasconum Hispaniae lingua, a Celticis omnibus longe diversa; sed est illa quam in Gallia *le Basque* vulgo appellant”.

Errusieraz (itzul.):

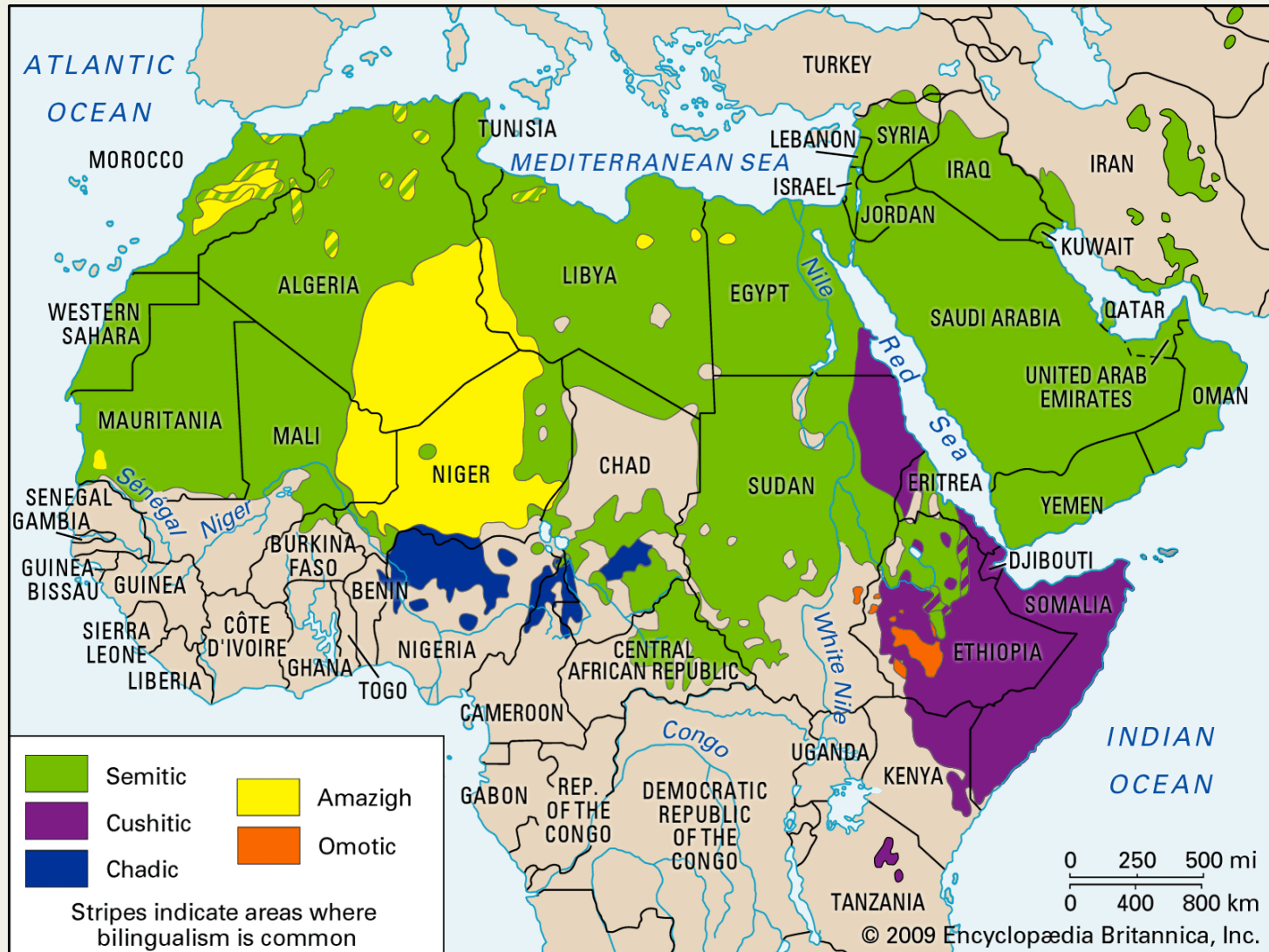
“Hizkuntza zeltikoen artean aintzat hartu behar da *Baskoa*, Frantzian horrela deitua, eta ez Espainian *Vascuence* izenarekin ezagutzen dena, hizkuntza zeltikoekiko inongo antzik ez duena”.

Euskara eta sanskritoa

- Agosti Xaho, *Lettre à M. Xavier Raymond sur les analogies qui existent entre la langue basque et le sanscrit* (1836)
- Eusk. *hamaika*-ren ustezko etimologia (< **hama(r)-aika*, cf. sansk. *aika/eka* ‘bat’)

(Fita 1879: 84, Landhe 1926, s.v. *hamaika*)

Hipotesi “afrikarrak”

Euskara eta berberera

Abiapuntua: iberiera hizkuntza hamito-semitikotzat jotzen denez, euskara ere, iberiera bezala, hizkuntza-talde horrekin lotzeko modukoa da (Schuchardt, Mukarovsky; aitzindariak: Friedrich Nicolai, Thomas Young, Julius Klaproth)

<u>Amazigera</u>	<u>Euskara</u>
<i>nekk</i>	<i>nik</i>
<i>akir</i>	<i>aker</i>
<i>aste</i>	<i>asto</i>
<i>adar</i> ‘oin, zango’	<i>adar</i>
<i>kateh</i>	<i>kate</i>

Euskara eta kikuyua

- W. W. Schuhmacher, F. Seto (1994), “The Bantu Kikuyu Language and Pyrenean Basque”, *Fontes Linguae Vasconum* 67, 435-437.

Kikuyu

niĩ ‘I’

ithoni ‘source’

iria ‘lake’

mbere ‘forehead’

tubia ‘to shock’

angĩra ‘to run for refuge’

Euskara

ni ‘I’

iturri ‘source’

ura ‘water’

buru ‘head’

tope egin ‘to shock’

hanka egin ‘to lee’

Euskara eta dogon taldea

- J. Martín (2013)

<u>Dogon</u>	<u>Euskara</u>
<i>bede</i> ‘bide’	<i>bide</i>
<i>beri</i> ‘bero’	<i>bero</i>
<i>soro</i> ‘soro’	<i>soro</i>
<i>gara</i> ‘garai’	<i>garai</i>
<i>kose</i> ‘gose’	<i>gose</i>

Hipotesi kaukasiarra

(Fita, Schuchardt, Uhlenbeck, Trombetti, Bouda, Lafon, Braun, Chikobava, Chirikba, Zytsar, Bengtson...)

Euskara eta georgiera

- Abiapuntuak:

- i) *Iberia* bikoitza

- ii) Euskara eta hizkuntza

- indoeuroparrak (arioak) lotzen zituen ideia

Iberoak (jatorri ariokoak)

Mendebaleko iberoak

Ekialdeko iberoak

(euskara)

(georgiera)

- iii) Egiturazko antzekotasunak

икона из Иверского монастыря

Bi Iberia

- Herodoto, Estrabon

“Con el nombre de Ibería los primeros griegos designaron todo el país a partir del Rhodanos y del istmo que comprenden los golfos galáticos; mientras que los griegos de hoy colocan su límite en el Pyrene y dicen que las designaciones de Iberia e Hispania son sinónimas” (Estrabón, *Geografica* III, 4, 19).

“Podemos hablar de cosas referentes a los que habitan la región del Kaukasos, los iberes”
(Estrabón, *Geografica* II, 5, 12).

- Giorgi Mtatsmindeli (XI. mendea)

Bi Iberien jatorri ezberdina

- “Es sabido que en la geografía grecorromana Georgia aparece designada como Iberia, por lo que se ha hablado muchas veces de las dos Iberias, la europea y la asiática. Con la hipótesis vasco-iberista la identidad de los dos nombres parecía cosa clara. Ahora bien, como explicó muy bien R. Lafon, **es un espejismo, pues la forma Iberia del Cáucaso encubre un nombre indígena que se reduce a *imr-***. Los romanos, que llegaron al Cáucaso con motivo de las guerras de Mitrídates, y uno de cuyos generales fue Pompeyo, el fundador de Pamplona, Pompa *-ilo/n*), transcribieron el nombre como Iberos y permitieron así la hipótesis de una relación entre el enigma vasco y el complicado y ricomundo lingüístico caucásico” (Tovar 1997: 140).
- Kaukasoko *Iberi* < *Hberi* < *Speri* < *Sasperi* (lurralde haietan bizi zen tribu zaharretako bat)

Euskara eta hizkuntza kartvelikoak

- Georgiera

georg. *dzaghli*

eusk. *zakur*

georg. *guli* 'bihotz'

eusk. *gogo*

georg. *kordzi*

eusk. *ikor(t)zirin* 'kailu, baba'

- Laz hizkuntza

Ergatibozko atzizkia: *-k* *koç-i-k*

gizon-a-k

Begibistako ezberdintasunak

Georgieraren talde kontsonantikoak:

prkveva ‘bota’

pɣvnili ‘hautsa’

c'vrtna ‘entrenamendua’

brdyvna ‘borrokatu’

cf. eusk. *liburu* < *libru(m)*

lau < *planu(m)*

lore < *flore(m)*

Euskara eta Kaukasoko beste hizkuntza batzuk

- J. Bengtson (1996), “Correspondences of Basque and Caucasian final vowels: *-i/-e, -u/-o*”, *Fontes Linguae Vasconum* 71, 7-15.

Eusk. *begi* dargi *buli-çule* ‘begi’

Eusk. *txori* tindi *č’uri-γaya* ‘eper’, txamalal *č’or* ‘txori’

Eusk. *baso* bezhta *biẓo* ‘mendi’

Eusk. *ukondo* tsez *q’ontu* ‘belaun’

Eusk. *gose* lak *kaši* ‘gose’

Eusk. *m-otz* tabasaran *udẓ* ‘ebaki, moztu’ (K. Bouda)

Euskara eta Kaukasoko beste hizkuntza batzuk

- J. Bengtson (2011), “The Basque Language: History and Origin”, *International Journal of Modern Anthropology* 4, 43-59.

	stability rank	BASQUE	CAUCASIAN ¹²				
			Chechen	Avar	Lak	Dargi	Lezgi
die ¹³	13	*hil	=al-	=al'-	=i=č'a	=ebk'-	q'i-
dog	16	*hor	p̥hu ¹⁴	hoy		χa	
dry	24	*agorr	=eq'a	=aq'wara-	q'a-q'-	=erGu-	q'ura-
ear	32	*be=larri	ler-g			lehi	
eye	4	*b(=)egi	b ^c är-g	ber	ya	ħuli	wil
fire	7	*śu	ts'e	ts'a	ts'u	ts'a	ts'ay
horn	44	*a=darr	kur	tl:ar			
I	3	*ni			na	nu	
not	30	*es / *se	tša	-č'o			-č
smoke	36	*kee		k':uy	k'uw ¹⁵	k:aw	
star	40	*i=sarr		ts':wa	ts'u-ku	zuri	
thou	5	*hi / -ga- ¹⁶	ħo			ħu	
tongue	8	*minhi	mott	mats':	maz	mets:	mez
tooth	22	*horts		gožó ¹⁷	k:arč:i	k:anži ¹⁸	
two ¹⁹	2	*bi		k'i-go	k'i-a	k'wi	q'we-d
we ²⁰	1	*gu	tχo			nu-xa	
what	12	*se-r	stē-(n)	s:u-n-	s:a-	s:e	

Konparatzeko: turkiar hizkuntzen arteko lotura

	Turkiera	Azerbaijanera	Turkmeniera	Uigurrera	Iakutiera
‘seme’	<i>oğul</i>	<i>oğul</i>	<i>oğul</i>	<i>oghul</i>	<i>uol</i>
‘neska’	<i>kız</i>	<i>qız</i>	<i>gyz</i>	<i>qiz</i>	<i>ky:s</i>
‘belaun’	<i>diz</i>	<i>diz</i>	<i>dy:z</i>	<i>tiz</i>	<i>tüsax</i>
‘begi’	<i>göz</i>	<i>göz</i>	<i>göz</i>	<i>köz</i>	<i>kos</i>
‘arrain’	<i>balık</i>	<i>balıq</i>	<i>balyk</i>	<i>beliq</i>	<i>balyk</i>
‘berri’	<i>yeni</i>	<i>yeni</i>	<i>yany</i>	<i>yengi</i>	<i>sana</i>
‘lau’	<i>dört</i>	<i>dört</i>	<i>do:ly</i>	<i>tört</i>	<i>tüört</i>
‘zeru’	<i>gök</i>	<i>göy</i>	<i>gök</i>	<i>kök</i>	<i>küöq</i>

Euskara eta europera zaharra

- T. Vennemann (1994) “Linguistic reconstruction in the context of European prehistory”, *Transactions of the Philological Society* 92/2: 215-284. Kritika Lakarra (1999) eta Gorrochategui eta Lakarra (2001) lanetan.

Europako hidronimiaren “euskal” interpretazioa

Etimologia berriak: *Ebersberg* < *eber* ‘basurde’ + *berg* ‘mendi’
< *ibar* + *berg* (Vennemann)

“Proto-Vasconic”aren ezaugarri deigarriak:

i) hasperen bakar bat ere ez

ii) hidronimoen zatiketa morkologikoan (*Al-ar-a*, *Ag-ist-a*) -a artikulua

Euskara hizkuntza indo-europarra

- G. Forni (2013a), “Evidence for Basque as an Indo-European language”, *Journal of Indo-European Studies* 41: 1/2, 39-180. Kritikak: Gorrochategui eta Lakarra (2013), Prósper (2013). Erantzuna: Forni (2013b).

Euskara hizkuntza indo-europarren taldeko kide da, eta agian hizkuntza italo-zeltikoetatik gertu legoke (“most of the Basque native lexicon derives from PIE via regular sound laws; the most likely explanation is that Basque is IE” (Forni 2013b: 43))

Euskara kreolera bat ere izan daiteke, aurreko hizkuntza baten eta hizkuntza italo-zeltikoen nahastearen ondorioz.

Korrespondentzia fonologikoak bai (ustez), baina nolakoak.

Eusk. *bezur* < **enazur* < IE **h₁en-h₁eh₁-tor* ‘internal organ’

Eusk. *sudur* < IE **h₁ens-h₃od-o-ro-s* ‘having smell inside’

Eusk. *gora* < IE **h₄up-* / **h₄uper-* ‘garai’

Euskara eta aitzin-indoeuropea (1)

- A. Fournet (2012), “Comparing Basque and Proto-Indo-European: a preliminary phonetic survey”, *The Macro-Comparative Journal* 3:1. 1-9.

eusk. *erran* IE *menth ‘ahoa’

eusk. *eseri* IE *sed- ‘eseri’

eusk. *esku* IE *deik- ‘hatza’

Ezaugarri morfologiko “partekatuak”

i) *e-* eta *o-*graduak: *(H)wadi > *euri*, *(H)wonda > *bodai* (IE *(H)wed- ‘ura’)

ii) artizki sudurkaria: *(H)wonda > *bodai*, *lanko > *zanko* (IE *lek- ‘zango’)

iii) *-nt-* partizipioak: *Hod-nt > *hortz*

Euskara eta aitzin-indoeuropea (2)

J. Blevins (2013), *21st International Conference on Historical Linguistics* (Oslo).

Abiapuntua: aitzin-euskararen arazo tipologikoak (/m/-ren falta, /s/ eta /z/-ren arteko bereizkuntza, *buru* bezalako egitura ugariegiak)

izar < **istar*, cf. grez. *aster* ‘izar’

buru < **bru*, cf. sansk. *bbru-*, esl. zah. *bry/brŭvĭ* ‘bekain’

Arazo metodologiko larriak

- Antzekotasun lexikoen ahuleziak
 - Alde formal zein semantikoaren lausotasuna
 - Hitzak elkarrekin lotzeko eskuzabaltasuna
- Lexiko mailegatuaren erabilera
- Zatiketa morfologiko arbitrarioak
- Korrespondentzia fonologikoen erregulartasunik eza
- “Beste dimentsio” bateko morfologia

Ondorioak

- Zertarako metodoa?
- Ezinbesteko hurrengo pausoa: metodoa zorrotz aplikatzea.
- Basque: an orphan forever? (J. Bengtson, *Mother Tongue* 1 (1995), 84-103).
- 350 bat hizkuntza-familia daude munduan, eta 120-130 hizkuntza isolatu. Horietako bat da euskara.
- Halaz guztiz, A. Meilletek uste zuenaren aurka, ahaiderik ez duen hizkuntza baten historia ezagut daiteke (neurri batean behintzat):
 - Aldaeren/euskalkien arteko konparatzea
 - Maileguen analisia
 - Barne-berreraiketa

Oinarrizko erreferentzia batzuk

- Lafon, René (1951-1952) “Concordances morphologiques entre le basque et les langues caucasiques”, *Word* 7, 227-244; 8, 80-94.
- Michelena, Luis (1950) “De etimología vasca” (OC VIII, 2011, 675-683).
- Michelena, Luis (1964) *Sobre el pasado de la lengua vasca*. San Sebastián: Auñamendi.
- Michelena, Luis (1968) “L’euskaro-caucasien” (=OC IV, 2011, 171-192)
- Rayfield, Donald (1990) “Killing the chimæra: the Basque-Caucasian hypothesis”, *Multilingua* 9-2, 231-241.
- Tovar, Antonio (1959) *El euskera y sus parientes*. Madrid: Minotauro.
- Tovar, Antonio (1997) “Orígenes del euskera: parentescos y teorías diversas”, in *Estudios de tipología lingüística. Biblioteca Española de Lingüística y Filología*. Madrid: Istmo.
- Trask, Robert L. (1995) “Origin and relatives of the Basque language: Review of the evidence”, in José Ignacio Hualde, Joseba A. Lakarra & Robert L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 65-99 (1998ko euskal itzulpena: *Uztaro* 26 [1998], 81-108).
- Trask, Robert L. (1997) *The History of Basque*. London: Routledge.